

УДК 343.132:343.123.12

А. В. Сердюк

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ЗАСОБІВ АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЮ В СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ ТА ЇХНЬОГО НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Постановка проблеми. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України, який вступив у законну силу 19 листопада 2012 року, інститут слідчих дій зазнає певних змін. З'являється новий інститут «негласних слідчих (розшукових) дій», фактичні дані отримані під час проведення яких мають однакову доказову силу з даними, отриманими від проведення «слідчих (розшукових) дій». Виділення зазначеного нового процесуального інституту дало змогу законодавцю вирішити багаторічну проблему в кримінальній слідчій практиці, а саме: використання слідчим у повному обсязі можливостей оперативно-розшукової діяльності, а також використання фактичних даних, отриманих під час цієї діяльності, як доказів у кримінальному провадженні.

Історично оперативно-розшукова діяльність сприймалася як «таємне слідство» [4, с. 12]. Тобто діяльність направлена на тайний пошук, вистежування, затримання особи, яка підозрюється у вчиненні правопорушення, а також на здобуття та фіксацію доказів.

Здобуття та фіксація доказів у кримінальному провадженні може здійснюватися шляхом отримання певних матеріальних речей або аудіального та візуального сприйняття певних даних чи обставин протиправного діяння. У свою чергу аудіальна чи візуальна фіксація події може відбуватися безпосередньо людиною або певним технічним пристроєм.

Актуальність статті зумовлена дослідженням історичного розвитку застосування аудіального та візуального контролю в слідчій та правоохоронній діяльності, який із часом знайшов своє відображення в законодавстві та трансформувався в такі окремі негласні слідчі (розшукові) дії, як аудіо-, відеоконтроль особи та аудіо-, відеоконтроль місця.

Слід зазначити, що в науці кримінального процесу досліджуваним негласним слідчим діям приділяється велика увага вітчизняними вченими-процесуалістами, зокрема О.А. Білічаком, С.В. Єськовим, В.А. Колесником, О.А. Кузьменком, В.Є. Тарасенком, В.Г. Уваровим, Д.А. Чухраєвим, що свідчить про дискусійність у наукових колах.

Метою дослідження є висвітлення етапів становлення та вдосконалення засобів фіксації аудіальної та візуальної інформації в слідчій та правоохоронній діяльності з моменту виникнення та до виділення їх в окремі негласні слідчі (розшукові) дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засоби аудіального й візуального контролю в правоохоронній діяльності застосовувалися ще багато років тому. Як зазначає О.М. Бандурка [3, с. 10], перші згадки про це містяться в релігійних писаннях, де розповідається, як довірені особи (так звані «агенти») Понтія Пілата відвідували проповіді Ісуса Христа, слухали, а потім доповідали йому. Так тривало декілька років і, як результат, стало основою для засудження Ісуса Христа до страти.

Пізніше, у середні віки, аудіальну та візуальну інформацію почали отримувати за допомогою попередньої підготовки. Так, якщо інформацію очікували отримати на відкритому просторі, спостерігаючий об'єкт маскувався під пересічних громадян, або, якщо подія відбувалася в умовах повної відсутності людей, спостерігаючий об'єкт маскувався під природне середовище. Якщо бесіда чи подія відбувалася в приміщенні, спостерігаючий об'єкт міг підслуховувати через стіни за допомогою спеціальних пристроїв (роги великої рогатої худоби або ємкість із великим отвором) або спостерігати через певні конструктивні отвори в будівлі.

Значним кроком вперед у застосуванні аудіального та візуального контролю став науково технічний прогрес. Так, завдяки винаходженню телефону О. Белом у 1876 році [8] правоохоронним органам стало набагато простіше прослуховувати приватні бесіди громадян, застосовуючи при цьому менше зусиль. Перший відомий факт прослуховування телефонних перемов був у 1881 році на першій у світі телефонній станції в штаті Нью-Хейнен США. Відомості, отриманні під час першого прослуховування, були використані в приватних цілях.

А вже в 1886 році внаслідок прослуховування телефонних перемов державними структурами відбувся перший скандал. Як зазначалося в газеті «Нью-Йорк Таймс», Комітет по розслідуванню при Конгресі США перехопив телефонне повідомлення чайної компанії «Атлантик і Пасіфік». Через цей скандал уперше заговорили про права людини під час телефонних перемов і суперечка вирішувалася в суді. Під час слідства було встановлено, що поліція в 1885 році активно застосовувала прослуховування телефонних розмов [5, с. 2]. Слід зазначити, що на той час нормативного регулювання питання застосування прослуховування телефонних розмов не існувало. Компетентні органи або структури починали свою діяльність на основі розпорядження або наказу владної особи. Цією особою, як правило, виступали керівник відповідного слідчого або правоохоронного органу, прокурор міста, інколи навіть мер міста. Так, у 1916 році поліція Нью-Йорка прослуховувала більшість телефонних перемов лікарів та юристів, а за наказом мера цього міста був встановлений контроль за шістьма католицькими священиками.

Подібні методи застосовували й вітчизняні правозахисники. Майже одразу зі створенням телефонних станцій і поширенням телефонних мереж спеціальні служби держави підключали паралельні телефонні апарати, за допомогою яких прослуховували важливі телефонні розмови [5, с. 2].

На той час на телефонних станціях зв'язку не було майже ніякої автоматичності, усю роботу забезпечували люди. Спеціальні служби вмовляли співробітників телефонних станцій співпрацювати з ними або впроваджували свого «агента», який документував зміст розмов. За необхідністю ці задокументовані розмови перетворювалися в «акти громадського реагування» та вдало використовувалися під час слідства та як докази на суді.

Наступним етапом у вдосконаленні засобів аудіального контролю стало винайдення звукозаписного пристрою. Хоча перший такий пристрій був винайдений у 1857 році С. де Мартенвілем [6] і називався «фоноавтограф», практичне застосування почалося після винаходження Т. Едісоном «фонографа». Цей пристрій давав можливість записувати не тільки телефонні розмови, але й звичайну бесіду людей.

Можливість прослуховувати багаторазово аутентичну, аудіальну інформацію дозволяє слідчому зробити певні висновки про бесіду, а саме: 1) робити ідентифікацію особи за допомогою голосу; 2) сприймати безпосередній зміст бесіди; 3) сприймати певні характерні інтонації, натяки, безпосередню емоційну атмосферу бесіди тощо.

Революційним кроком стало винайдення відеофіксуючих пристроїв. Спочатку такі пристрої записували лише певні рухи або обстановку події, а вже пізніше з технічними корективами давали змогу фіксувати одночасно візуальну та аудіальну інформацію. Практичне застосування в правоохоронній діяльності довгий час не було можливим унаслідок складності застосування, відносно високої ціни та обмежених можливостей відеозапису того часу, але інколи використовувалось.

До 50-х років ХХ століття використання аудіо-, відеофіксуючої техніки в оперативно-слідчій роботі було вкрай складним через її малодоступність і невизначену нормативно-правову регламентацію можливості її застосування. Проте перспективи її використання як одного з методів фіксації інформації були очевидні вже тоді, а сама оперативно-слідча діяльність була на стадії становлення.

Так, у 1946 році відомі радянські вчені-криміналісти А.І. Вінберг і О.О. Ейсман у науковій літературі піднімали питання стосовно можливості та меж використання аудіо- та відеозапису в кримінальному процесі, а вчені-процесуалісти А.Є. Брусиловський і М.С. Строгович вивчали питання фіксації показань свідків і справедливо наголошували: «Проблема протокола не так проста. Для изоблачения преступника лучше стенограмма, а еще лучше фонограмма» [7].

Уперше на законодавчому рівні оперативно-слідча діяльність була визнана з прийняттям 25 грудня 1958 року Верховною Радою УРСР «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік (Основи)». У статті 29 цього законодавчого акта міліції як органу дізнання дозволялося застосовувати оперативно-розшукові заходи з метою виявлення ознак злочину й осіб, які його вчинили. Цим самим законодавчим актом було передбачено можливість легального застосування аудіо- та відеозапису осіб. Реалізуючи ці основи, постала потреба в створенні Кримінально-процесуального кодексу УРСР, у результаті чого його було прийнято 28 грудня 1960 року.

Новий кодифікований законодавчий акт статтею 103 покладав на органи дізнання обов'язки щодо вживання оперативно-розшукових заходів із метою виявлення ознак кримінального правопорушення й осіб, які його вчинили. Статтею 141 було передбачено можливість аудіозапису виключно в оперативних цілях та щодо осіб, які підозрювались у підготовці та скоєнні злочину. Стаття 187 регламентувала можливість зняття інформації з каналів зв'язку у випадках, коли є достовірні дані, що підозрюваний чи обвинувачений у такий спосіб передає іншим особам інформацію про скоєне правопорушення або дані, які мають значення для слідства. Цією ж статтею передбачувалася можливість порушення кримінальної справи (відкриття кримінального провадження) на підставі даних, отриманих під час проведення цієї слідчої дії.

До початку 90-х років оперативно-слідча діяльність замовчувалася та приховувалася від громадськості, її правова регламентація була доволі слабкою, а процедура легалізації доказів у кримінальному процесі, отриманих за допомогою ау-

діо- та відеозапису, була доволі складною. Так, 18 лютого 1992 року було прийнято Закон України «Про оперативно-слідчу діяльність» [2, с. 2], яким визначено поняття оперативно-слідчої діяльності, її правова основа як державної правозастосовної діяльності, завдання, цілі, нормативно-правовий зміст, суб'єкти, об'єкти, підстави, порядок здійснення оперативно-розшукових заходів тощо. У редакції цього закону від 18 січня 2001 року в частині 2 статті 8 передбачалось застосування технічних засобів отримання інформації (аудіо- й відеозапису) та складання відповідного протоколу з додатками, який підлягав використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві. Це доповнення до Закону України «Про оперативно-слідчу діяльність» призвело до відповідних змін у Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року, де в частині 2 статті 65 передбачалося встановлення слідчим чи судом фактичних даних (доказів) у кримінальній справі протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів.

Проте, незважаючи на всі позитивні зміни в законодавстві, усе одно бракувало процесуальних механізмів для прямого входження результатів оперативно-слідчих дій у кримінальне судочинство. Таку проблему законодавець вирішив прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 року, а також відокремлення окремих оперативно-розшукових заходів у негласні слідчі (розшукові) дії, до яких віднесено аудіо-, відеоконтроль особи (стаття 260 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (стаття 270 КПК України).

У статті 246 КПК України закріплено поняття «негласної слідчої (розшукової) дії», які визначаються як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню [1, с. 139]. Вони проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Рішення про проведення аудіо-, відеоконтролю особи ухвалює слідчий суддя за клопотанням слідчого, яке погоджене з прокурором, або прокурора. Це пов'язано з тим, що під час проведення зазначеної слідчої дії тимчасово порушуються конституційні права особи, щодо якої вона виконується. Рішення про проведення аудіо-, відеоконтролю місця ухвалює так само слідчий суддя за клопотанням слідчого, яке погоджене з прокурором, або прокурора, але виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів.

За результатами проведення негласної слідчої дії слідчий або особа, якій було доручено проведення зазначеної негласної слідчої дії (такими особами, згідно зі статтею 41 КПК України, є оперативні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового й митного законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України), зобов'язана скласти протокол. Цей протокол долучається до матеріалів кримінального провадження та має однакову доказову силу з іншими доказами в суді. У разі необхідності суд може допитати як свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, однак зберігаючи при цьому в таємниці відомості про цих осіб та застосовуючи щодо них відповідні заходи безпеки, передбачених законом.

Відомості, які були отримані під час проведення негласних слідчих дій і не мають відношення до кримінального провадження, повинні бути знищені (статтею 255 КПК України цей обов'язок покладається на прокурора). Якщо отриманні відомості мають відношення до іншого кримінального провадження, вони можуть бути долучені на підставі ухвали слідчого судді, яка постановлюється за клопотанням прокурора.

Висновки. Кримінальне слідство впродовж усієї історії застосовувало різні засоби аудіального та візуального контролю, які змінювалися із часом, під впливом науково-технічного розвитку. Вдосконалення фіксуючих технічних пристроїв приводило до вдосконалення способів і прийомів отримання доказів, а також надавало можливість багаторазового сприйняття зафіксованих відомостей та подій для подальшого аналізу слідчим. Перспективи розвитку застосування аудіо- та відеофіксуючої техніки справедливо відмічалося вченими-процесуалістами та криміналістами ще в радянські часи, а пізніше знайшло своє відображення в законодавстві. Таким чином, застосування аудіо- та відеофіксації як різновидів оперативно-слідчих заходів стало можливим, а пізніше вони трансформувалися в негласні слідчі (розшукові) дії.

На нашу думку, можна виділити два історичні етапи: 1) з прадавніх часів до кінця XIX століття – виконання аудіального та візуального контролю виключно людиною; 2) з кінця XIX століття до сьогодні – виконання аудіального та візуального контролю за допомогою технічних пристроїв. У свою чергу другий етап можна поділити на нормативно не врегульований та нормативно врегульований. Сучасний стан дослідженості цього питання потребує подальшого вивчення та розробки теоретичних та практичних рекомендацій застосування засобів аудіо- та відеоконтролю в кримінальному провадженні.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Х. : Одісей, 2014. – 320 с.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність : [підручник] : у 2 ч. / О.М. Бандурка. – Х. : Видавництво Національного університету внутрішніх справ, 2002– . – Ч. 1. – 2002. – 244 с.
4. Бараненко Б.І. Негласні слідчі (розшукові) дії та особливості їх проведення оперативними підрозділами органів внутрішніх справ : [навчально-практичний посібник] / [Б.І. Бараненко, О.В. Бочковий, К.А. Гусева та ін.] ; за ред. А.В. Іщенка, Б.І. Бараненка – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. – 416 с.
5. Захарцев С.И. Об истории возникновения и регламентации оперативно-розыскных мероприятий на технических каналах связи / С.И. Захарцев // История государства и права. – 2006. – № 5. – С. 2–3.
6. Из истории технологий и не только [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://project-time-machine.com/blogtech/2014/05/phonoautograph-paleophone-phonograph-graphophone.html>.
7. Использование в оперативно-розыскной деятельности специальных технических средств [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://imp.rudn.ru/lectures/208/P7.htm/>.
8. Телефон. Какова история телефона [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://storyof.ru/ukradenye-otkrytiya/telefon-kakova-istoriya-poyavleniya-telefona/>.

Анотація

Сердюк А. В. Историчний розвиток засобів аудіо-, відеоконтролю в слідчій практиці та їхнього нормативного регулювання. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню генезису засобів аудіального та візуального контролю в оперативно-розшуковій діяльності з подальшою трансформацією в слідчу діяльність як певних негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: оперативно-розшукові засоби, оперативно-розшукова діяльність, негласні слідчі (розшукові) дії, аудіо-, відеоконтроль, технічні засоби.

Аннотация

Сердюк А. В. Историческое развитие средств аудио-, видеоконтроля в следственной практике и их нормативного регулирования. – Статья.

Статья посвящена изучению генезиса средств аудиального и визуального контроля в оперативно-следственной деятельности с дальнейшей трансформацией в следственную деятельность, как определенных негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: Оперативно-следственные средства, оперативно-следственная деятельность, негласные следственные (розыскные) действия, аудио-, видеоконтроль, технические средства.

Summary

Serdyuk A. V. The historical development of audio -, video control facilities in the investigatory practice and normative regulation of them. – Article.

Article examines the genesis of funds auditory and visual control in operational investigative activity with subsequent transformation in the investigative activity, as specific undercover investigative (search) actions.

Key words: operational investigative tools, operational investigative activities, undercover investigation (search) actions, audio-, video control, technical tools.

УДК 343.13

К. Д. Волков

ОБҐРУНТОВАНА ПІДОЗРА ЯК КРИТЕРІЙ ПРАВОВІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ Й ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Сучасна теорія кримінального процесу спрямована на дотримання принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями й визначають зміст і спрямованість діяльності держави. При цьому принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Водночас основна увага сучасного реформування системи кримінальної юстиції спрямована на імплементацію положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція). Більш того, саме практика ЄСПЛ допомагає якісно та глибоко пізнати основні позиції європейської спільноти у сфері захисту прав людини. Треба відмітити, що ст. 5 Конвенції визначає таке невід’ємне право кожної людини, як право на свободу й особисту недоторканність, порушення та неправомірне обмеження якого може призводити до надзвичайно тяжких наслідків.